

ISBN 978-86-82873-15-0

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА I

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:
Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

ISBN 978-86-82873-15-0, p. (381–400)

УДК 811.163.41'367.622

811.163.41'366.52

2007.

ЈОВАНКА РАДИЋ
(Београд)

ПОЛ И КАТЕГОРИЈАЛНА ПРИПАДНОСТ НАЗИВА ЗА ЛИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Семантички податак о полу се доводи у везу са језичким (и грама-
тичким) категоријама лица и рода, делом и броја. Доказује се да, напоре-
до са експресивно обележеним образовањима типа *џијаница*, и већина
назива мушког граматичког рода типа *радник* као најопштије има значе-
ње 'лице са својством', без податка о полу. Показује се да на родно об-
ликовање „личних“ назива утиче њихова категоријална припадност у
језику: обележавању пола склони су називи занимања која почивају на
интерперсоналној корелацији (*учиџељ/учиџељица* — *ученик/ученица*,
докџор/докџорица — *џацијениџ*), док се носиоци звања и занимања без
те компоненте често именују једним обликом (*џеџтељац*, *борац*, *џсихо-
лог*, *доценти*, *редовни џрофесор*, *научни савешњик*, *џорџиџ*), обликом ко-
ји значи 'лице', а тек потом (и) 'мушкарац'.

Кључне речи: пол, род, лице, значење, полна неутралност, катего-
рије, релативи, квалитет, феминизам.

Дискусија о роду у језику и нескладу језичких облика са полном
припадношћу носилаца оовремених титула и занимања привлачи па-
жњу различитих друштвених и струковних кругова. Питање рода у је-
зику покретали су у већини земаља феминистички оријентисани кул-
турни посленици и јавни радници, борци за равноправност полова у
друштву. У зависности од тога на који се начин у једном језику пре-
носи информација о полу, њихове су се примедбе тичале претежно
граматике, као нпр. у енглеском,¹ или претежно лексике, као у срп-
ском. Семантички податак о полу у српском се језику обично преноси
(творбено-)лексичким и формалнограматичким средствима: *браџи*, *се-*

¹ На енглеском говорном подручју однос између језика и пола почео је привла-
чити пажњу седамдесетих година XX века, пре свега захваљујући утицају раног аме-
ричког феминизма који је покренуо интересовање јавности за равноправност полова.
Појавила су се схватања да језик „може да одражава и подржава ставове друштва о му-
шкарцима и женама“, што је означено као „језички сексизам“ (Кристал 1995: 46–47).

сѣра, краљ — краљица, њевач — њевачица, учитељ — учитељица, домаћин — домаћица, суйруг — суйруга, кум — кума, Србин — Српкиња, итд. Сходно овом, у последње се време све агресивније постављају захтеви за опозицијама у којима би се тај податак експлицитно и доследно преносио (нпр. борац — њ боркиња, ѡсихолог — ѡсихолошкиња, редовни ѡрофесор — редовна ѡрофесорка).

У жижи интересовања су називи друштвено пожељних функција и занимања, а у вези са њима и питања рода у језику, — која се у јавности и „феминистичкој“ лингвистици користе као згодан доказни материјал о доминацији мушкараца у друштву, па и у језику.² Без намере да се упуштамо у проблем равноправности полова у различитим сегментима савременог друштвеног живота, сматрамо да је управо са феминистичког аспекта потребно много пажљивије прићи питању рода/пола у језику.

Потребно је запитати се да ли су од савременог друштва и времена, у коме се једном лексемом именују мушки и женски носиоци титуле, звања или занимања (*докѡор, редовни ѡрофесор, декан, ѡсланик, ѡедијатѡар, адвокатѡ, ѡорѡир* и сл.) била демократичнија времена у којима су језиком много доследније владале опозиције типа *роб : робиња, слуга : слушкиња, или краљ : краљица, домаћин : домаћица, госѡодар : госѡодарица?* Да ли овакви облици одсликавају оно-времену равноправност полова, па и сваку другу врсту равноправности и демократичности у друштву? Треба се запитати и да ли новоуспостављени моционии парови типа *борац : боркиња* могу асоцирати на базичне мушко-женске односе на којима почивају опозитни парови типа *суйруг : суйруга* или *краљ : краљица*, и да ли је таква асоцијација пожељна. Потребно је запитати се шта је то ново у духу језика, односно у духу народа, шо је допринело да се у појединим областима именовања ове прастаре родне опозиције напусте? Или, на чему почива категорија рода у српском језику?

I

1.0. Неспорно је да полазну основу за појаву рода у језику чини разликовање полова у природи, и битност тих разлика код одраслих, полно зрелих бића (нпр. *муж, мушкарац — жена*,³ *јелен — кошуѡа*,

² У једном од апела за бојкот референдума у Србији (октобар 2006), који је као штампани летак дељен по Београду, трећа, од укупно шест замерки на нови Устав РС тикала се питања рода у језику. Предложени Устав се тамо процењује као „дискриминаторски јер се у њему не користи женски род, а то је битна одредница демократије“ (*Аѡел*, Коалиција за лаичку државу, Мрежа жене у црном — Србија, Феминистичка коалиција Београд, Група Г8).

ован — овца, зец — зечица). Полне разлике међу истоврсним бићима условљавају и друге, суштинске биолошке разлике које су или прагматичне природе (нпр. овца се може мустити) или су доступне човековим чулима (канаринац пева). Да су прагматичке разлике служиле као основа за појмовну диференцијацију бића дате врсте указује и етимологија словенске именице *жена*, односно латинске *femina*. Порекло словенског *жена*, које је у вези са ие. кореном *ġen-* 'рађати' (ие. *ġcenā 'која рађа'), и латинског *femina* 'која доји' (Скок: *žena*), наводе на закључак да се „у примитивној ие. породици жена схваћала само као 'рађалица'“ (Исто).⁴

Сва диференцијална својства оваквих опозитних појмова почињају на полним разликама, на семантичкој компоненти 'мушко', односно 'женско'. Стога се и податак о полу, у складу са његовом улогом у диференцијацији истоврсних бића, исказује средствима неједнаке аутономности и неједнаког семантичког потенцијала, али увек вишеструко (најмање троструко): лексичко-семантички, формалнограматички и конгруенцијски.

2.0. Када су полне разлике међу припадницима одређене врсте неучљиве, или небитне са прагматичког, односно антропоцентричног аспекта, припадници оба пола те врсте именују се истом лексемом (нпр. *веверица*, *гавран*, *змија*, *риба*, *шаран*, *џасирмка*). Те именице у свом општем значењу не подразумевају биће без полних обележја (као у *храси* или *шљива*),⁵ али не значе ни мушко ни женско (посебно не и мушко и женско), већ су на податак о полу неутралне, исто онако као што именице тзв. средњег рода које именују младунце (*дете*, *јагње*, *џиле*, *свраче*) не означавају биће неког трећег, средњег пола (рода), већ су на тај податак неутралне: подразумева се да је именовано биће само по себи полно дефинисано, али је у његовом

³ Суштину бића значе и друге родно опозитне лексеме којима се означава лице према старосној доби: лексеме најопштијег значења (*човек* — *жена*) покривају и средњи део животне доби, године детињства и младости покривају парови *дечак* — *девојчица*, *младић/момак* — *девојка/цура*, а позну животну доб *старац/деда* — *старица/баба*. Општа значења ових лексема делом су испреплетена и са значењима сродства и брачног статуса.

⁴ Ако ово повежемо са етимолошким тумачењима која словенско *mrъžь* и германско *Mann* доводе у везу са ие. кореном **men-* 'мислити, господарити' (Скок: *miž*, *žena*), указале се слика патријархалне породице у којој муж (домаћин) за све, или уместо свих мисли, и над свим господари.

⁵ А. Мартине (1973: 28) запажа да род француских именица типа *la baleine* 'кит' „не може бити посматран на исти начин као и код именице *chaise* (столица)“, да код јединачних назива за живе створове постоји „бар само сугестија рода [пола]“, и то упркос томе што се не мисли „да међу китовима постоје само женке“ (Исто).

именовању (у његовом појму) сам пол, па и граматички податак о полу, неутрализован (в. Радић 2006: 377–378). У погледу информације о полу разлика је само у томе што именице средњег рода садрже један додатни, само њима својствен семантичко-граматички податак: 'младо, недозрело биће (неспособно за самоодржање, недозрело полно, интелектуално и сл.)', *инакџивно*, — у опозицији са одрасло, *акџивно* биће (в. напом. 8). Та се њихова посебност у српском језику најјасније показује у флексији, односно у обележавању именичких реченичних конституената, субјекта и објекта: све именице неутрумског лика, независно од значења, имају ак. јд. = ном. јд., што им је заједничко са именицама м. р. које означавају *инакџивно* (I врста) и са именицама ж. р. на консонант. Изузимајући *кџи*, *кокош* и *ваш*, и не рачунајући збирне именице, све именице IV врсте значе неживо, односно *инакџивно*.

3.0. Дакле, упркос томе што поједине именице м. или ж. граматичког рода означавају живе створове, њихова граматичка обележја немају семантичку подлогу, односно по питању семантичког податка о полу именице мушког рода (нпр. *шаран*) се не разликују од именица ж. рода (нпр. *џастџрма*). Уколико језик не познаје засебан општи назив за биће дате врсте (попут *човек/људи* или *говедо/говед*а), једна од родно опозитних лексема покрива и то семантичко поље ('биће дате врсте уопште'). Тада се у погледу семантичког податка о полу ни именице *вук* 'вук, вучица, вуче' или *кокош(ка)* 'кокош(ка), петао, пиле' не разликују од јединачних назива за припадника дате врсте, од *веверица* или *гавран*. Само такво значење лексичких јединица типа *вук* омогућава примање суфикса који преносе податак о женском полу бића: *вук* 'животињска врста' + *-ица* → *вучица* 'женка вук'. Из истих је разлога и према лексеми *човек* могућа (потврђена) лексема *човечица* 'жена у свему равна човеку, мушкарцу' (РМС: *човечица*), док је према *муж/мушкарац* немогуће *муџица/мушкарџица*.

Овакви називи бића, односно живих створова, чине по правилу ограничене, хијерархијски уређене и лако избројиве скупине имена у општој употреби, зависне од природног окружења у коме заједница живи. Они су у Аристотеловој категоризацији појмова називани *суй-сџанџија* или *с у ш џ и н а* (в. напом. 6).

II

1.0. Напореда са именима која означавају биће са свим својим суштинским својствима, у језику живе многобројни називи бића, углавном називи лица, који означавају лице по неком издвојеном својству, и то својству које се не апстрахује од субјекта (попут *добро-*

та, радња или рад, лейошта или лейо, белина или бело), већ му се враћа као свом носиоцу (добричина, радник, лейоштан/лейошница, белац).

Две су основне категорије таквих назива (појмова):

а) називи лица засновани на *релацији*⁶ према другом лицу, типа *браћ* — *сестра*, кум, *комишија*, *пријатељ*, *роб* — *господар*;⁷

б) називи засновани на *квалиџеи* у — трајној, привременој или повременој особини, стању, звању или делатности лица, попут *лейошница*, *грдоба*, *радник*, *белац*, *сјавалица*, *пројалица*, *куварица*, *боксер*, *хирург*;

в) називи засновани на паралелном учешћу обе категоријалне компоненте, где је поред релације 'лице — лице', заступљена и релација 'лице — група/колектив': *судија* — *учесници у догађају*; *војсковођа* — *војска*; *професор* — *ученици/ученик* // *студенти/студент*; *наставник* — *ученик/студент*; *учиџељ* — *ученик*; *продавац* — *купац*, и сл.

За разлику од именица које значе биће у тоталитету, и које чине коначне скупине речи, именице ових категоријалних значења су тешко избројиве и нису коначне. Илустрације ради, од 393 именице избројане у случајно одабраном речничком низу (РМС: 20 — *гошћен*), чак су 153 мотивисане каквим својством лица, а на све остало (властита имена и презимена, глаголске именице, апстрактни појмови из области друштвених односа, игре, називи употребних предмета, животиња, биљака, материје, називи географских објеката, објеката за стоку, итд.) односи се 240 именица из тог низа. Ако претпоставимо да је овај узорак меродаван, онда се може констатовати да називи лица по својству чине више од 30% од укупног броја именица у језику, — што је свакако одраз свести о сложености и високо индивидуализованој природи људског бића.

⁶ Термине *релација* (*релатив*) и *квалиџеи* употребљавамо у најопштијем категоријалном значењу, као израз начина на које човек спознаје своје окружење. Основу за овакав приступ категоријама *релатив* и *квалиџеи* у језику чини Аристотелова категоризација појмова (Аристотел 1954), која се у филозофији и лингвистици различито разумева (в. Бенвенист 1975: 69–79). О томе в. шире у раду *Аристотелово учење о речи, појму и категоријама* (Радић 2007).

⁷ И у савременим лингвистичким проучавањима се спознало, изгледа изнова, да називи типа *браћ* имају релационо значење (називају се „*транзитивним*, или *релационим именицама*“, в. Ивић 2005: 2). Истина је, додуше, да Аристотел (29–30) од ове врсте релатива наводи само примере *господар* : *роб*, који су чисти корелати само у контексту оновременог, робовласничког друштвеног поретка (исп. „[...] нека се појму *човек* одбаци то да је *господар*: о *робу* се више неће моћи говорити у односу на *човека*; јер ако нема *господара*, нема ни *роба*“ (Исто: 30)). Данашња „свест“ би рекла *ако нема роба, нема ни господара (робовласника)*, па ни робовласничког поретка.

Повезаност издвојеног својства са лицем назначава се различитим, обично творбено-граматичким средствима. Општа улога коју та граматичка средства преузимају јесте управо улога означавања повезаности својства са лицем.⁸ Од типа квалитета, и од природе односа међу лицима која се означавају одређеним релативом (од природе релатора), умногоме зависи и однос између пола носиоца назива и граматичког рода именице.

Кад је у питању податак о полу, три су могућа значења назива за лица: лице (без податка о полу); лице м. пола — лице ж. пола.

1.1. Квалитети који су мотивисани неким од својстава која могу бити приписана свакој људској јединки не садрже у себи податак о полу. То се пре свега односи на називе лица у којима је природа квалитативног значења таква, и толико изражена да та карактеристика утиче да пол као базично обележје одрасле особе постане небитан.

Именице типа *џијаница*, *скиџиница*, *сџавалица*, *незналица*, *џри-сџиалица*/*џрисџиаша*, *џричалица*, *џројалица*, *добричина*, *луда*, *будала*,⁹ *луџиалица* и сл. у свом значењу садрже само општи податак '(од-расло) људско биће' + специфични податак 'које много *џије* /*скиџи*/сџава', и сл.¹⁰ Оне у свом значењу не садрже ни податак о узрасту, односно полној зрелости бића: атрибутивно својство истакнуто у корену речи одлучује о томе хоће ли се одређени назив моћи односити и на дете (*деџе сџавалица* — да : *деџе џијаница* — не).

Дакле, атрибутивно својство истакнуто у основи речи одлучује о „обиму“ предмета (бића, обично лица)¹¹ који таквим називом могу би-

⁸ Граматичко обележавање лица, односно оног што је *живо* и *активно*, у индоевропском као језику „активног типа“ (в. Грковић-Мејџор 2006: 87–89) претходило је граматичком обележавању *рода* 'пола' (Пјанка 2002: 31–33). Податак о полу, као елемент семантичке структуре речи, преносио се лексичким (коренским) јединицама. Мотивно и творбено непрозирни називи за лица у српском језику, углавном релативи који покривају поље родбинских односа и истакнутих улога у друштву, пореклом се везују управо за индоевропску и прасловенску старину (већина лексема из сфере родбинских и породичних односа; в. Скок: *brat, mati, netjak, sestra, stric; baba, otac, ijak, unuk*), или су давне, прасловенске позајмљенице (в. Исто: *ban, knez, župa*).

⁹ Именица *будала* је страног, турско-арапског порекла (Шкаљић: *budala*).

¹⁰ Полазећи од тога да се велики део оваквих назива негативног атрибутивног значења претежније везује за лица мушког пола (*џијаница*, *убојџица*, *џројалица* и сл.), граматички род се у оваквим образовањима може протумачити и као начин латентног саопштења да особа која понесе такав назив губи суштинске особине које карактеришу одрасло лице мушког пола. Примењена на мушку особу, лексема *џијаница*, изгледа, носи више негативног од *џијанац*.

¹¹ Исти, или њима подобни називи се употребљавају и за друге живе створове, али у тој употреби они обично нису квалитети, већ су називи за подврсту (в. РСМ: *лу-џиалица* (пас), *селица* (птица, риба), *оџровница* (змија), и сл.).

ти обухваћени. Они обухватају свако лице које, без обзира на пол, може бити носилац датог својства. У нашој се лексикографији род ових именица обично објашњава са „м и ж“, занемарује се, дакле, чињеница да оне имају „женски“ лик. Овакво лексикографско одређење је у супротности са природом именованих објеката, али и са семантиком и граматиком. Као што лице (биће) не може само по себи бити двополно (мушко и женско), тако ни именица не може бити мушког и женског рода. Овде су, изгледа, помешани значење и смисао, формалнограматички и конгруенцијски критериј. У руској се граматичкој род сличних именица издваја у посебну граматичку поткатегорију и означава термином „общий род“ (Руска граматика: 466, в. Ћорић 1982: 4).¹²

Небитност формалног обележја свакако је условљена чињеницом да су сви овакви називи повезани са духовним, а не са физичким својствима лица, са разликама међу лицима које не почивају на полним разликама, већ на индивидуалним особинама човека као духовног бића. Стога овакве именице податак о полу не преносе никако, ни семантички ни формалнограматички, а род им је пуко граматичко обележје, конвенционално средство за њихово уобличијење. Кад се у примени речи (у говору) атрибутивни назив смисаоно веже за конкретно, појединачно лице, — полно неутрално значење ових именица омогућава откривање податка о полу. Тај се податак преноси конгруенцијским, синтаксичко-граматичким средствима, или (и) лексичким: *овај (мушкарац) њијаница, ова (жена) њијаница* или сл. Одавно је запажено да се у обележавању именичког рода (и пола) у српском језику користи више показатеља: парадигматски (формално-граматички), конгруенцијски и(ли) лексичко-семантички, — и да се ти показатељи не морају поклопити (в. Ивић 1960).

1.2. Како се да запазити, квалитативни називи за (одрасло) људско биће без семе 'пол', обично и без родно опозитне лексеме (исп. *ѝроѝалица* : *ѝ*, *скиѝѝница* : *ѝ*, али *ѝијаница* : *ѝијанац*), најчешће су женског граматичког рода, припадају „женској“, -а парадигми. Истој парадигми припадају и малобројнији називи за лица мушког пола (типа

¹² Именицама „општег рода“ Ћорић (1982: 4) прикључује и све остале „именице које укључују два семантичка елемента — мушки и женски пол“. Термином „општи или заједнички род“ означаван је у прошлости и род у називима животиња без диференцијације по полу: „Оно што се назива опћи или заједнички род није толико опћи као што граматичари мисле, јер он тачно пристаје само неколиким именима животиња, којима се у грчком и латинском придружују мушки и женски придјеви“ (Порт-Ројал: 109). Граматичари Порт-Ројала су заступали уверење да различитост придевских завршетака „није ознака рода — јер се род може тицати само супстанције — него показатељ конструкције“ (Исто: 355).

чика, судија), који се, због несклада граматичког обележја рода и семантичког податка о полу, у граматикама по роду одређују двојако (в. Николић 2003: 188).

Слично именицама тзв. општег рода, и код оваквих је именица изостанак формалног „мушког“ обележја могуће објаснити семантичким параметрима. Остављајући по страни властита м. лична имена, у значењу ових именица препознају се два типа исте категоријалне компоненте, односно два типа релације: 1) улога у родбинским односима (назив за мушког сродника + обележје хипокористичности, — *џаџа*, *деда*, *уја* и сл.)¹³ и 2) одговорна улога у друштвеним односима (појединац — група) + духовна својства лица као услов за добијање такве улоге (*судија*, *владика*, *војвода*, *стјарешина*, *вођа*, *војсковођа*, *чејовођа*, *коловођа*). Природа ових релација као да утиче на то да вишеструко обележавање податка о мушком полу лица постане непожељно.

1.2.1. Називе прве групе чине хипокористичне творевине образоване од мање или више редукованог корена мотивне речи (*џаџа* < *оџац*, *баџа* < *брај*, *уја* < *ујак*), али довољно препознатљивог да би се могло констатовати да у њиховом значењу податак о полу почива на материјалним, лексичким елементима. Паралелизми типа *оџац* 'мушки родитељ' : *џаџа* 'отац', *мој* родитељ' сами собом говоре о томе зашто лексичко значење оваквих именица није подржано њиховим формалнограматичким обележјима рода, већ само конгруенцијским (*мој* тата), и то, наравно, само у једнини.¹⁴

1.2.2. За разлику од њих, лексеме друге групе тај податак не садрже ни у једном материјалном елементу, па ни у коренском (мотивном) делу лексеме (*судија* < *судити*, *вођа* < *водити*, *владика* < *владати*).¹⁵ Код већине ових именица семантичка веза са лицем мушког пола остварена је накнадно, развијена као производ семантичке спе-

¹³ По односу семантичких и граматичких обележја, овим именицама су блиске лексеме типа *момчина*. Међутим, по типу мотивисаности и по семантичким обележјима оне су ближе именицама тзв. општег рода, с тим што обично, будући да садрже лексичко-семантички податак о мушком полу, носе позитивну емотивну компоненту (исп. *мушкарчина*, *момчина* : *дугајлија*).

¹⁴ Природа значења ових именица условљава да се оне у примени обично не појављују у множини (не *наше џаџе, *моје баје — већ *наши очеви*, *моја браћа*). Ово из најмање два логична разлога: *очева* има много — *џаџа* је увек један; емотивни однос се успоставља према појединачном лицу (*баја* : *брај*), а не према групи (*баје : *браћа*).

¹⁵ Неприхватљиво је тумачење према коме у оваквим образовањима „морфем -а садржи значење 'мушки спол' вршиоца радње“ (Анић 1984: 8). Значење морфеме -а је у ном. јд. доследно резервисао за женски род(пол), исп. *кума*, *висока*, *она*, *моја*.

цијализације, односно друштвеноисторијских услова и односа међу половима.¹⁶ Сам податак о м. полу лица, све мање присутан у значењу дела ових именица (као *судија*, *старешина*, *вођа*, *деловођа*, *књиговођа*), у говору се преноси конгруенцијским показатељима, и то само у вези са јединком.

Дакле, од најстаријих времена, — устројство српског, и не само српског језика, допуштало је да називи за лица без податка о полу, или називи са значењем лица мушког пола, — буду уобличени као именице ж. рода (в. Ивић 1960: 199, Пјанка 2002: 37). Тада се, свакако, није посебно бринуло о равноправности полова у друштву, па ни у језику.

2.0. У жижи интересовања тзв. феминистичке лингвистике не налазе се наведени типови именица, већ именице мушког граматичког рода, — називи друштвено пожељних титула и професија чији су имаоци одрасла лица оба пола. Издвојене су две групе таквих именица: једне „без женског корелатива: *агроном*, *аџиаше*, *борац*, *драматург*, *жиранић*, *командант*, *композитор*, *џилоћ*, *јисац*“, и друге „са потенцијалним женским корелативом: *професор* — *професорка*, *професорица*; *трговац* — *трговкиња*, *трговка*, *кројач* — *кројачица*“ (Ћорић 1982: 4).¹⁷ При том је запажено да су називи уобличени као именице мушког рода немаркирани (значе „и мушко и женско“, Исто), односно неутрални на податак о полу, — док је „мовирани фемининум [...] *маркирани члан* моционог пара“ (Исто: 13) и увек значи женско. Запажа се и то да су ова именовања у већини случајева страног порекла, већином настала (или преузета) у савременој ери ускоспецијализованих послова и занимања.

2.1. Како смо већ напоменули, повезаност својства са лицем значава се (творбено)граматичким средствима. Кад су у питању формалнограматичка средства, нужност је да у уобличавању именице и обележавању лица посредује један, мушки или женски граматички

¹⁶ Примера ради, именица *владика* је доскора везивана и за женско лице: *владика*, „4. ж. заст. покр. назив и њишћула за жену, девојку њлемећког њорекла, *власћелинка*, *власћелинска кћи*“, РСАНУ. Са „женском“ конгруенцијом, у значењу ’(судска) власт’, употребљавала се и именица *судија* (РМС); именица *вођа* се у РМС прикључује мушком роду, док се *коловођа* и *слуга* категоришу са „м и ж“ (Исто), и сл. На промене значења условљене променама у друштвеним односима можда најјасније указује лексема *слуга*: релационо значење „поданик према своме господару, *владару*“, оцењено у РМС са „нар. песн. заст.“, прешло је у значење „особа (об. мушка) која за плату врши кућне и друге послове, лакеј“, потом и у квалитет (исп. Исто: 3. а, б).

¹⁷ Данас, само четврт века по објављивању ове студије, наведени примери би по истим критеријима били друкчије расподељени. То довољно говори о снази тзв. екстралингвистичких фактора у „именичкој моцији“ (в. Ћорић 1982: 14).

род. Повезаност граматичког обележја лица са полом носиоца назива зависи, наравно, не толико од граматичког рода именице колико од значења мотивног дела речи, јер је носилац значења сваке речи њен корен, док у укупном збиру значења много мање учествују афикси. Да творбена основа, а не (творбено)граматичка морфема одлучује о обиму предмета који ће датим („личним“) називом моћи бити обухваћени, јасно показују именице општег рода (в. 1.1). На то недвосмислено указују и ретки примери засновани на биолошким својствима лица једног, нпр., женског пола, типа *дојиља*, *йородиља*, *йтрудница*. На претежно биолошким разликама између мушкарца и жене засновани су и бројни други називи, али се у њима поред биолошких предиспозиција одражавају и социјални односи и устаљена подела послова међу половима (исп. *ловац*, *рајник*, *војник*, *косац*, *ковач*, *дрвосеча*, с једне, и *йраља*, *йреља*, *везиља*, *бачица/йланинка*, с друге стране).

2.2. Природно је да су бројни, можда и најбројнији називи лица мотивисани својствима и пословима који не почивају на биолошким разликама уобличени као именице мушког граматичког рода (*йушник*, *радник*, *сйановник*, *цариник*, *йреводица*, *беседник* и сл.). Стога је код оваквих именица обележје рода исправно разумети као немаркирано, емотивно неутрално обележје лица (в. 2.4.), — а не као спецификовање податка о полу (в. Ћорић 1982: 13).

Ако овакве именице упоредимо са именицама атрибутивног значења типа *йијаница*, без семе 'пол', биће јасно да ће и једне и друге остајати без корелатива по роду (/полу) онда када се зна, или о сећа, да пол не утиче на својство, делатност, занимање или звање назначено у корену речи. Битна разлика између именица типа *сйавалица* и именица типа *йушник* је у томе што су прве скоро по правилу експресивно маркиране, док су друге неутралне. Примера ради, када се знало (и у песми певало) да пол *жестеоца* не утиче ни на спретност ни на брзину, нити на укупно постигнуће особе која тај посао обавља (исп. *Наджњева се момак и девојка*), у већини дијалеката српског језика није грађена родно опозитна лексема. Припаднике оба пола обједињује и именица *радник* 'лице које нешто ради, делује снагом сопствене воље'. Кад се иста лексема доведе у опозицију са твореницом *радница*,¹⁸ њено се значење „помера“: и *радник* и *радница* означавају запослено лице, лице у некој, односно нечијој служби (исп. „који обавља

¹⁸ Изгледа да је лексема *радница*, која није потврђена у *Вуковом рјечнику* (Вук 1852), непозната већини српских народних говора. Нема је у Подрињу, великопоморавском, копаоничком и нишком крају, — што у косовско-ресавским говорима омогућава и несметану употребу дијалекатске форме ак. мн. од *радник* (Имам *раднице* 'имам раднике').

физичке послове у предузећу, у индустрији“, РМС: *радник*, 1. б), — блиска је по значењу називу *најамник/најамни радник* (в. РМС: *најамник*). Појам *радник* тада стоји у равни са називима друштвених класа (*сељаци, радници, интелигенција*), али и у непосредној релацији са *послодавац, пословођа, директор*, или сл. Стога и исказ *Она је добра радница* може бити вишесмислен, различит од једнозначног *Она је добар радник*. Слично овом, и именица *родитељ*, иако формално мушког рода, обједињује родитеље оба пола, подразумева исте биолошке и друштвене везе, исте обавезе родитеља ('оца и мајке') према детету.¹⁹

2.3. Јасно је да су ванлингвистички разлози,²⁰ односно промене свести о односу међу половима које су праћене друкчијом расподелом женских и мушких улога у друштву, морали условљавати промене у значењу бројних спецификованих назива за лица. Чињеница да су носиоци бројних, јавних и(ли) друштвено корисних и пожељних делатности с почетка бивали само мушкарци, могла је утицати на то да се узгред, граматичким средствима, преноси и тај податак. Ово пре свега из разлога што уобличавање именице (појма) у српском језику подразумева њено прикључење неком граматичком роду, што је услов формалне и сваке друге стабилности именица у језику. Како полно неутралан средњи род, уз посебне системске функције, има и имперсоналну (в. 2.4), сасвим је логично што су називи за лица мотивисани радњама и улогама на чије обављање не утиче полна припадност уобличени као именице мушког рода (*проналазач, академик, агроном, родитељ, археолог, психолог, фотограф* и сл.). На овакво уобличење назива страног порекла могло се одразити и то што је словенски тип категорије рода непознат већини језика из којих је, или уз чије посредовање је ова лексика улазила у српски језик. Значење тих

¹⁹ Именица *родитељ* је само делом супротстављена емотивно маркирана именица *родитељка* 'мајка'. То су формалнограматички, али не и семантички опозити. И у низу других примера, родно опозитна лексема није нужно (била) и полно опозитна. Родно опозитне лексеме настале од секундарне (изведене) ознаке мушког лица (в. Ћорић 1982: 7) често су биле укључене у предметну сферу (исп. *косац/косач* 'онај који коси' : *косачица* 1. 'женска особа косац', 2. 'машина за кошење'; *жешелац* 'онај који жање' : *жешелица* 1. 'женска особа која жање', 2. 'машина која жање', РМС). Јасно је, међутим, да у ужој заједници нису могла напоредо живети оба потврђена значења именице ж. р., што говори да је и лексикографски след (примат) значења сасвим произвољан (исп. *путник* 'човек који путује' : *путница* 1. 'исправа, пасош', 2. 'жена путник', РМС).

²⁰ Термин *ванлингвистички* употребљавамо условно, са свешћу да он није добар из разлога што може сугерисати помисао да семантичка питања нису и лингвистичка, или усколингвистичка.

именица је, сходно ситуацији у језицима даваоцима, отпочетка морало бити неутрално на податак о полу, — али је јасно да нису постојали ни семантички разлози, нити формалнограматичке могућности да се неутралише и граматичко „мушко“ обележје.²¹

2.4. Да је обележавање персоналности примарна и најопштија функција мушког и женског граматичког рода, посредно показују неутруми *женско* и *мушко* (исп. *мушкарац* — *жена*, *мужјак* — *женка*), називи у којима је „одбачено“ све сем полне припадности, укључујући и саму персоналност људског бића. На то упућују и квалитативни називи за лица типа *зановешјало*, *ишкарало*, *блебешјало*, *луйешјало*, *шужсакало* и сл., такође са неутрумским формалнограматичким и конгруенцијским обележјима. Овакви се називи лица, изведени од глаголских основа, у нашој лексикографији по роду одређују двојачко: „с и м“ (РМС: *блебешјало*), или „с“ (РСАНУ: *блебешјало*), — уз додатне информације које упућују на закључак да именица значи лице мушког пола (исп. *онај који много блебеће*, Исто).²² Чињеница је, међутим, да је неутрумски лик оваквих назива латентно поништио оба базична својства одрасле људске јединке: 1) персоналност, односно на разуму засновану активност која се у другим називима лица, независно од семантичког податка о полу, обележава „мушким“ или „женским“ ликом именице и 2) сам семантички податак о полу. То се огледа и у томе што завршетак *-ло* (*зановешја-ло*) асоцира с једне стране на опредмећење лица (исп. *солило*, *сврдло*), а са друге на имперсонализацију коју носи облик неутрума радног глаголског придева (*зановешјао*, *-ла*, *-ло*, в. Радић 2006: 375, 380). Разумљиво је стога и то што све овакве изведенице означавају „вршиоца радње с пејоративном нијансом“ (Белић, према Клајн 2003: 151), што су „осјећајно обиљеже-

²¹ За разлику од решења која заговара наша феминистичка лингвистика, и која садрже захтеве за доследним родним (= полним) опозицијама, у енглеској граматици и вокабулару се трагало за родно неутралним формама. Примера ради, да би се избегла употреба заменице трећег лица јединице м. р. у реченичним конструкцијама са неодређеним заменицама (нпр. *If anyone wants a copy, he can have one* — 'Ако неко жели примерак, он га може добити'), заменица *he* 'он' није замењивана са *she* 'она', већ са родно неутралним *they* 'они'. По сличном принципу у сложеницама и конструкцијама са *man* (попут *chairman* 'председник, председавајући'), *man* 'човек' није замењивано са *woman* 'жена' (*chairwoman), већ са *person* (*chairperson* 'председавајуће лице') и сл. (в. Кристал 1995: 46–47). Тамо се, међутим, одавно одустало и од ових, и њима сличних интервенција у језику.

²² Као синониме овој лексеми РСАНУ наводи *бенешјало*, *блебешјавац*, *блебешјан*, *блебешјаш*, *блебешјивац*, *бобешјало*, али не и *блебешјалица*, чије значење узима за *блебешјуша* („ж“), иако један од примера датих уз ову одредницу може значити и лице мушког пола (исп. „хрватски политичари ... градске *блебешјуше* и сеоски татови“).

не, у блажем или јачем погрдном смислу“ (Бабић 1986: 259). Из истих разлога и неутрумски лик заменице 3. л. једнине (*оно*), везан ситуационо за одређену особу, „исказује омаловажавање према одраслој особи“ (РСАНУ: *он*, 4. а).

2.5. Разлике у својствима или делатностима које произилазе из полних разлика међу њиховим носиоцима бивале су и бивају доследно обележене (творбено)граматичким стредствима: *лейоџан/лейоџица*; *глумац/глумица*, *ћевач/ћевачица* (*ћеваљка*) и сл. Природне, полне разлике утичу на то да *глумац* и *глумица* (обично) не могу добијати исте улоге, да одређену улогу не могу одиграти на исти начин. Зато се и за најбоље *мушке* или *женске* улоге глумци и глумице одвојено кандидују и награђују.²³ Реч је, дакле, о улогама (словима, професијама) које су доступне лицима оба пола, а које се обављају неједнако, и у зависности од полне припадности њихових носилаца.

2.5.1. Родно (= полно) опозитне лексеме су у српском језику устаљене и у називима бројних делатности у чијем обављању може на било који начин, и у било коме сегменту, доћи до изражаја полна припадност имаоца занимања. Ако се верује (или зна) да различит, женски или мушки сензибилитет утиче на посебна стилска или тематска опредељења писаца или сликара, српски језик лако прихвата родно опозитне лексеме. Парови *писац* — *писатељица* или *сликар* — *сликарка* могу у том смислу бити продужетак старих парова типа *јасџир* — *јасџирица*, односно *чобанин* — *чобаница*.

Никада се, међутим, не може претпоставити да се именица која означава лице женског пола изводи од именице са значењем 'лице мушког пола'. Као што се именица *лейоџица* не изводи од *лейоџан*, већ од апстрактног *лейоџа* (исп. *лейоџа девојка*), тако ни *сликарка* у својој творбеној основи нема семему 'онај који слика', већ 'лице које слика'. Значење 'онај који слика' именица *сликар* је добила са опозитом *сликарка* 'она која слика'.²⁴ Погрешно је, стога, и разумевање да парови типа *научник* — *научница* нужно „стоје у односу мушког и женског рода и спола“ (Анић 1984: 9), — да је и извођење таквих назива за лица двостепено: 1) *науч(иџи)* + *ник* → *научник*; 2) *научн(ик)* + *иц(а)* → *научница* (Исто). Са семантичког је аспекта исправније оба

²³ Незамислииво је да се по истом, полном принципу, оцењују и награђују, нпр., *судије*, *архитекте* или *педагози*.

²⁴ Термин „именичка моција“, који углавном подразумева настанак „женских“ назива лица од „мушких“, може бити прихватљив само са формалног аспекта (в. Ћорић 1983: 6).

назива везати за попридевљену, родно необележену основу: научн [исп. науч(а)н] + ик → научник, односно научн + ица → научница.

Полно неутрално значење оваквих именица м. р. свакако је омогућило, или бар утицало на то да мушки род преовлада у граматичком обележавању множине. Као што су *мушкарац, жена и дете* — људи; *Србин, Српкиња и Српче* — Срби, тако су *кум, кума и кумче* — кумови, *грађанин и грађанка* — грађани, *сликар и сликарка* — сликари, *професор и професорица/професорка* — професори, — док *лейошан и лейошица* нису — *лейошани*, нити су *сујруг и сујруга* — *сујрузи* или *краљ и краљица* — *краљеви* (в. I, 3.0). У вези са последњим примерима м. р. долази тек као другостепена, синтаксичка појава (*Краљица и караљ су дошли*).

2.5.2. Полне разлике су бивале исказане и онда кад оне стварно нису могле пресудно утицати на квалитет и начин обављања одређене делатности, — али су, у складу са традиционалним уверењима и односом према половима, бивале уграђене у језичку свест. Одрас такве народне свести у свим се временима налазио пресликан у језику, о чему сведоче опозиције типа *врач/врачар* — *врачара, домаћин* — *домаћица*, па и *кум* — *кума, учитељ* — *учитељица*. Те опозитно уређене лексеме су могле одразити оновремено уверење да мало који посао мушкарац и жена могу обављати на исти, једнако ваљан начин, — или су, као речи са динамичном релационом компонентом (*кум* — *кум, друг* — *друг, колега* — *колега*) и референцијалном (индивидуализованом) употребом биле подложне граматичком обележавању пола носиоца назива (*кума, другарица, колегиница*, в. 2.5.5).

Илустрације ради, подсетимо да је *домаћин* особа (доскора само мушкарац) која управља домаћинством, а *домаћица* особа која послује, обавља кућне послове (углавном само жена).²⁵ Напуштање традиционалних односа у породици етнологзи данас пре свега препознају у напуштању поделе кућних послова на „мушке“ и „женске“, па и у све чешћој појави да је „домаћин у кући“ жена, обично супруга (в. Пантелић 2007). То говори да се значење именице *домаћин* престаје заснивати на податку о полу.²⁶ Потребу савременог друштва за полно (и стилски) неутралним лексемама, ма ког граматичког рода оне биле,

²⁵ Исп. *домаћин* 1. а) „глава обитељи, члан породице који управља домом“; *домаћица* 1. „домаћинова жена; жена која управља домом, која води кућанство у дому“ (РМС); али и *домаћица* као „занимање“ жене, односно мајке.

²⁶ Да то, ипак, не мора бити савремена тековина, говоре изрази типа *Човек је гост у кући, Кућа лежи на жени, а не на земљи*, и сл. Исп. и *кућаница* 'домаћица', према којој *кућаник* 'вредан, чуваран човек' није потпун семантички опозитум (исп. РСАНУ: *кућаник, кућаница*).

јасно показује и именица *сујружник*, изведеница која обједињује припаднике оба пола.²⁷

2.5.3. Низ је чињеница које говоре да су се именице типа *учиџељница*, *џрофесорица*, *докџорица* најпре могле уобличити као називи општијег, мање формалног карактера, с почетка као називи за супругу учитеља, доктора, професора, апотекара и сл. (исп. *џрофесор* 'особа [не мушкарац] која је носилац тога звања' или *аџоџекар* 'стручно лице које справља и издаје лекове' — *џрофесорица* 'жена професор', 'професорова жена' или *аџоџекарица* 'женска особа апотекар', 'апотекарова жена', РСМ). На ово упућује и то што се у већини словенских језика и мушки и женски носилац титуле, звања или занимања именује једном лексемом, и то без обзира на њен граматички род (Пјанка 2002: 47–48). Изгледа да је тако у свим словенским језицима којима је непознат модел идентификације супруге посредством супруговог имена, звања или занимања, попут српских образовања типа *Владовица* 'Владова жена (=супруга)', *Гојковица* 'Гојкова жена', *судиница* 'судијина жена', али, по моделу *краљ* : *краљица* и посесиви типа *учиџељница* 'учитељева жена', *џрофесорица* 'професорова жена' и сл. У *Српском рјечнику* само је лексема *учиџељ* потврђена са значењем носиоца тога занимања (Вук 1852). Женски корелат, с почетка посесив *учиџељница* (исп. и *учиџељевица* 'учитељева жена', Исто),²⁸ могао је до краја XIX века бити подржаван и начином образовања учитеља, односно постојањем различитих, мушких и женских учитељских школа.²⁹ Јасно је, дакле, да ове лексеме нису настале „с намером да се осигура „женски“ термин за женско лице датог звања, него зато да би се и жена именовала на одговарајући начин према занимању свога мужа“ (Ивић 1989: 40). Уосталом, о времену и путевима настанка таквих назива у српском језику најбоље сведочи *Госџођа минисџарка* Б. Нушића.

2.5.4. О називима професија са устаљеним корелатима по роду доста говори и то што су оне најстарије међу савременим угледним професијама (*учиџељ*, *џрофесор*, *наџавник*, *докџор/лекар*), али и што припадају друштвено пожељним занимањима која су женама вр-

²⁷ Лексеме *сујруг* и *сујруга*, у свом савременом значењу, биле су непознате српском језику Вукова времена (исп. *сујруга* 'тојага', Вук 1852). Лексема *сујружник* је према РСМ истозначна са *сујруг*, мада пренесени пример који говори о „двоје супружника“ недвосмислено упућује на савремено значење те лексеме.

²⁸ Твореницу *учиџељевица* скоро да не познаје ниједан српски дијалекат. Уместо ње се бележи или сложени назив *учиџељева жена*, или, чешће, називи *учиџељница* и *учиџељка* (Грађа за српски дијалектолошки атлас, Институт за српски језик САНУ).

²⁹ Женска гимназија се у Новом Саду одржала све до 50-их година XX века.

ло рано била поверавана. У просвету су *учиџељице* укључиване крајем XIX века, у време кад је подређена улога жене била још увек врло изражена. У овом смислу може бити илустративна и чињеница да Вук (1852) напореда са именицом *џрговац* бележи и њене корелативе *џрговкиња* и *џрговка*, док је *наџтавница*, примењена на Богородицу (*богоматџери* и *наџтавници нашеи*), употребљавана још у текстовима св. Саве (Ивић 1989: 40). Хронологија указује на то да се употреба исте лексеме за лица оба пола не може „објаснити доскорашњим друштвеним положајем жене код нас“ (Стевановић 1975: 177), као што се корелативни називи (*учиџељ* : *учиџељица*) не могу повезивати са променом „социјалног положаја жене, после њеног изједначења с човеком — мушкарцем“ (Исто).³⁰ Супротно, бројни називи занимања без семе пол у свом значењу могу се објаснити промењеним друштвеним односима, свешћу да послове са врха лествице друштвено пожељних послова могу подједнако успешно обављати припадници оба пола. Овакви називи су одраз језичког осећања да се спецификација у погледу пола не изражава онда када се осећа (или зна) да је њен значај периферан (в. Ћорић 1982: 14), о чему, да још једном подвучемо, најилустративније сведочи стара радна именица *жеџелац*.

2.5.5. Спремност да се у српском језику једни родно опозитни називи (као *џрофесор* — *џрофесорица*) релативно лако и релативно брзо прихвате, док код других те исте опозиције делују необично, па и комично (*борац* — *боркиња*, *џсихолог* — *џсихолошкиња*), — може се објаснити неједнаком категоријалном припадношћу појмова из ових сфера именовања.

Лак и релативно брз прелазак релатива из једносмерне релације типа отуђива припадност (*џрофесорица* 'професорова жена' : професор)³¹ у релатив са општим значењем носилац занимања, корелат у двосмерној релацији (*џрофесорица* 'жена професор' : *ученици*), може се објаснити управо тиме, — истом категоријалном припадношћу (в. 1.0 — а, в). По природи те компоненте називи оваквих занимања су блиски чистим релативима типа *браџ* — *сесџра*: називи

³⁰ Вероватно су овакви ставови лингвиста доприносили да се приступи прављењу „женских“ назива за занимања. На то може упућивати чињеница да РСМ уз велики број таквих назива не доноси податак о извору (нпр. *ауџорица* и *ауџорка*, *инжењерка*, *индивидуалиџкиња*).

³¹ У *Катџегоријама* су од врсте релатива зване „имање“ или „поседовање“ навођени само појмови који спадају у *неоџуђиву џприпадност*, типа *крило* — птица, *крма* — лађа (Аристотел 1954: 28–29). Примери типа *минисџарка* 'министрова жена' су увек везани за одређену особу, те, слично властитим именима, и немају општи карактер (*Гојко* — *Гојковица*).

лица типа *професор*, поред релације „појединац : група“ (*професор — студенти*), све више подразумевају и вид интерперсоналне релације на којој почивају релативи *браћ — сестра*, дакле, однос „лице — лице“ (*учитељ/учитељица — ученик/ученица; професор/професорица — ученик/ученица, студент/студенткиња; директор/директорка — радник/радница, службеник/службеница; доктор/докторка — пацијент* и сл.).

Управо се тиме, двосмерном персоналном релацијом, може објаснити и то што су родни (полни) опозити најукорењенији код професија које на њој почивају.³² Стога и фреквентност родно опозитних релатива расте са слабијим хијерархијским устројством институција и „живљим“ интерперсоналним релацијама са имаоцем датог назива.³³ О референцијалној употреби таквих, и њима сличних назива, и о питањима везаним за граматику њиховог рода, подробно је писала М. Ивић (Ивић 1989: 37–43).³⁴

2.6. Ово, уз низ других чињеница, показује да је, увек када је за говорнике српског језика истицање податка о полној припадности лица било битно, — језик на то савршено прецизно реаговао и реагује. Именице које се налазе на „списковима“ феминиста (*ректорка, доценткиња, психолошкиња, редовна професорка, државна секретарка* и сл.) превасходно су називи звања, послова и професија, а тек потом називи за лице одређене професије.³⁵ Као изразито формални називи,

³² Изгледа да моцији рода (или граматичком обележавању пола) нису склони релативи који почивају на релацији надређено лице : група, без двостране индивидуализације (исп. *командант, војсковођа, војвода — војска; судија — учесници у сјору; сјарешина — ђошници; вођа — народ; ковођа — коло 'играчи у колу',* и сл. (в. 1.2.2)).

³³ На овакав закључак упућују резултати истраживања које је осамдесетих година прошлог века са студентима и наставницима на два факултета (у Новом Саду и Загребу) спровела С. Савић (1984). Изостанак родних опозита код назива типа *јорџир* или *курир* свакако је условљен тиме што се у оствљивању лица тих занимања користи лично име, или и општији назив (*госјодине (X) / госјођо (Y)*).

³⁴ Чињеница да се свест о полу носиоца оваких назива појављује са индивидуализацијом (Ивић 1989: 37) говори да су појмови појединих, друштвено врло важних професија код нас постали исувише индивидуализовани, па и профани. Изгледа да је у нашим (српским) појмовима ових професија постала претежна двосмерна персонална релација, што је допринело да у односима типа *професор — ученик* нестане пожељне дозе формалности и поштовања, због чега и максима *Једном професор — увек професор* престаје да важи у овдашњем културном миљеу.

³⁵ Да су њихова значења неподложна индивидуализацији, односно да је њихова веза са лицем било кога пола врло слаба, сведочи и то што се она и у структурном погледу битно разликују од сличних домаћих имена (нпр. *радник, ковач, пекар, коцац*, па и *наставник, учитељ*), — што у својој структури немају за српски језик ти-

без елемента релационе категоријалне компоненте, они тешко улазе у неформалну употребу, тешко постају јединице у служби индивидуализације и идентификације лица. О томе доста уверљиво сведочи и то што се за женске носиоце „факултетских“ звања и занимања, без релационе категоријалне компоненте (*доцент*, *научни сарадник*, *декан*, *ректор*, *јорџир*, *курир* и сл.), у различитим комуникативним ситуацијама претежније користе „мушке“ форме (в. Савић 1984: 250–251). У том смеру иде и запажање да су наспрам конструкција типа *Он ми је професор/директор/учитељ*, немогуће конструкције *Он ми је доцент/философ/инжењер* (Ивић 1989: 39). Савремена ускоспецијализована занимања, као и звања и титуле које се у формализованој процедури добијају на ограничен временски рок, — нису ни називи који могу окарактерисати одређено лице и бити у функцији његове персонализације. За студенте су наставници и сарадници свих универзитетских звања и функција (*доцент*, *редовни професор*, *декан*, *продекан*, *ректор*, па и *асистент*) пре свега *професори*. У складу са начином на који говорник српског језика прихвата, односно одриче лично учешће у некој релацији, или не прихвата могућност да је неки „лични“ назив релатив, студент би могао казати: *Он/она је за себе доцент (ванредни професор, редовни професор), за мене је професор/професорка*.

2.7. Борци за равноправност полова превиђају да је у садржају појмова ових категорија полно обележје, напореда са бројним другим обележјима одраслог лица (брачни статус, висина, порекло, пут, боја косе и сл.) — небитно.³⁶ Пратећи међузависност релатива *господар* — *роб*, још је Аристотел запажао да је у садржају тих појмова „остављено само битно својство тачке релације“, док су „сва друга својства која су акцидентална за појам *господар* (као, на пример, да је он *двоножац*, да је *способан да прима знање*, да је *човек*)“ постављена у други план (Аристотел 1954: 30–31).

Из овог угла гледано, чини се да су ововремене тежње феминистички расположених културних посленика за изналажењем женских

пичне „личне“ суфиксе (исп. *декан*, *психолог*, *агроном*, *редактор*, *једијатар*, *инжењер* и сл.).

³⁶ Евидентне су и разлике у лексикографском дефинисању значења оваквих именица. Дефинисање значења именица м. р. обично почиње са „онај који“ (в. РМС: *агроном*, *адвокат*, *архитекта*, *борац*, *инжењер*, *јисац*, *психолог* и сл.), ређе са „човек који“ (в. *кујац*, *научник*, *спручњак*) или „особа која“ (в. *професор*), — никад са „мушкарац (мушка особа) који“. На другој страни, дефинисање значења опозитних именица ж. р. најчешће почиње или са „жена“/„женска особа“ + звање/улога (нпр. *аутор*, *лекар*, *професор*, *сведок*, *учитељ*), односно „жена (женска особа) која“, ређе и са „она која“ (в. РМС: *врачара*, *играчица*, *кујачица*, *чобаница*). По логици коју следе феминисти, овде су у неравноправном статусу мушкарци, а не жене.

корелатива за носиоце свих друштвених функција и занимања у бити својој антифеминистичке: оне најдиректније инсистирају на полним разликама и најотвореније заговарају „сексизам“ у језику. Изграђена, или одувек присутна свест о небитности полне карактеристике за имаоца одређеног својства, титуле, звања или занимања, — сасвим се адекватно исказује изостанком корелата по роду за ознаку специјализованих занимања и делатности које на једнако ваљан начин обављају припадници оба пола.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Анић 1984:** Владимир Анић, *Род и стил у српскохрватском језику: разграничење*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, Београд, 5–15.
- Аристотел 1954:** Aristotel, *Kategorije* (предговор и превод Мирослав Марковић), Kultura, Beograd.
- Бабић 1986:** Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU, Zagreb.
- Бенвенист 1975:** Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd.
- Вук 1852:** Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник истаумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч.
- Грковић-Мејџор 2006:** Јасмина-Грковић Мејџор, *Знати и семантички примитиви „знајти“ у дијахроној перспективи*, Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика, Српска академија наука и уметности, Београд, 85–96.
- Ивић 1960:** Милка Ивић, *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, Наш језик X/7–10, Београд, 192–211.
- Ивић 1989:** Милка Ивић, *Нека заједжања о броју и роду у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XLV, Београд, 27–44.
- Ивић 2005:** Милка Ивић, *О тзв. „транзитивним именицама“ које означавају људска бића*, Наш језик XXXVI/1–4, Београд, 1–5.
- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд.
- Кристал 1995:** Devid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
- Мартине 1973:** Andre Martine, *Jezik i funkcija*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
- Николић 2003:** Мирослав Николић, *Природни и граматички род именица*, Наш језик XXXIV/3–4, Београд, 181–194.
- Пантелић 2007:** Никола Пантелић, *Породица и традиција у градовима Србије крајем XX века (на примеру Крушевца, Шайца, Ужица и Бора)*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 58, Београд.
- Пјанка 2002:** Володимеж Пјанка, *Пошкљото и развојот на граматичката категорија род во словенските јазици*, Македонски јазик XIII, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 27–53.
- Порт-Ројал:** PORT-ROYAL, *Opća i obrazložena gramatika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2000.

- Радић 2006:** Јованка Радић, *Неујџрум или средњи род — термин, значење и функције у језичком систему*, Годишњак за српски језик и књижевност, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 369–386.
- Радић 2007:** Јованка Радић, *Аристотелово учење о јојму, речи и категоријама*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад (у штампи).
- Савић 1984:** Свенка Савић, *Прагматички аспекти рода потина agentis у српскохрватском/хрватскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, Београд, 247–258.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска (– Матица хрватска), Нови Сад (– Загреб), 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Институт за српски (/српскохрватски) језик — САНУ, Београд.
- Руска граматика:** *Русская грамматика*, том I, Академия наук СССР — Институт русског језика, Москва, 1980.
- Скок:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III, JAZU, Zagreb, 1971–1973.
- Стевановић 1975:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.
- Торић 1982:** Божо Торић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд.
- Шкаљић:** Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.

Резюме

Јованка Радић

ПОЛ И КАТЕГОРИАЛНА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НАЗВАНИЈ ДЛА ЛИЦ В СЕРБСКОМ ЈАЗИКЕ

Семантичке данне о поле обично связувајуся с јазиковими (грамматическими) категориями лица и рода, иногда и числа. Есть мнение, согласно которому, кроме существительных т. наз. общего рода (типа *ијјаница*, *сјавалица*, *будала*), по отношению к данным о поле нейтральны также многочисленные названия лиц мужского грамматического рода. Наряду с эмоционально окрашенными образованиями общего рода большинство названий мужского грамматического рода тина *радник* может иметь в качестве общего значения характеристику 'лицо с таким-то свойством', без данных, касающихся пола. Оказывается, что на родовое формирование «личных» наименований оказывает влияние их категориальная принадлежность: отмечать пол склонны названия профессий, основывающиеся на интерперсональной корреляции (*учићел/учићелица*, *ученик/ученица*, *доктор/докторница* — пациент), в то время как носители свойств, званий и профессий без этого компонента именуются одной лексемой (*жешелац*, *борац*, *психолог*, *доцент*, *редовни професор*, *научни савейник*, *јорјир*), обозначающей 'лицо', а не мужчину.

Оказывается, что для носителей сербского языка всегда, когда это было необходимо, подчеркивание половой принадлежности осуществлялось подходящими средствами, совершенно верно отражающими суть проблемы. Автор делает вывод, что стремления феминисток к отысканию женских коррелятивов для носителей всех общественных функций и профессий в сущности антифеминистические явления, т. к. упорно настаивают на половых различиях, откровенно защищая «сексизм» в языке.